

KIEZEN VOOR KANSEN

OVER EEN NIEUWE
IDEOLOGIE EN
HET ONDERWIJS
IN DE 21STE EEUW

JOS DE MULDER
CILIA BORN

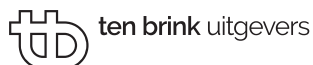
 ten brink
uitgevers

EERSTE DRUK

**KIEZEN
VOOR
KANSEN**

Auteurs Jos de Mulder, Cilia Born
Uitgever: Ten Brink Uitgevers, Meppel
Vormgeving: Fizz Digital Agency
Drukwerk Drukkerij Veldhuis
Bestellen: Ga voor het hele aanbod van Ten Brink Uitgevers
naar de webshop www.tenbrinkuitgevers.nl
ISBN: 978-90-77866-69-6
Eerste druk: 2022

Ten Brink Uitgevers
Parallelweg 1c
7941 HH Meppel
085 – 273 63 67
info@tenbrinkuitgevers.nl

© Ten Brink Uitgevers 2022

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder vooraf schriftelijke toestemming van de uitgever. Dit boek is met grote nauwkeurigheid samengesteld. De uitgever kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor eventuele onjuistheden.

A close-up portrait of a young boy with light blue eyes, looking slightly to the right. He is wearing a black mesh cap with a black strap featuring four white circular details. He is also wearing a white t-shirt with thick horizontal navy blue stripes. The background is a solid light grey.

KIEZEN VOOR KANSEN

OVER EEN NIEUWE
IDEOLOGIE EN
HET ONDERWIJS
IN DE 21STE EEUW

JOS DE MULDER
CILIA BORN

Ten Brink Uitgevers

INHOUD

VOORWOORD	6
INLEIDING	9

HOOFDSTUK 1

ONDERWIJS: SPIEGEL VAN DE MAATSCHAPPIJ	15
1.1 De opbouw van ons huidige onderwijsstelsel	17
1.2 Ongelijke kansen	20
1.3 Maatschappelijke krachten	24
1.4 Ideologie	27
1.5 Sociale lagen	30
1.6 Meritocratie	32

HOOFDSTUK 2

KNELPUNT IN HET GEZIN EN DE KLAS VAN REFLECTIE NAAR ACTIE	39
2.1 Stand van zaken	41
2.2 Ongelijke kansen in het gezin	43
2.3 Ongelijke kansen in de klas	54
2.4 Reflectie, acties & tips voor schoolleiders en bestuurders	87

HOOFDSTUK 3

KNELPUNTEN IN SCHOOL EN SYSTEEM VAN ANALYSE NAAR VISIE	95
3.1 Ongelijke kansen in de school	97
3.2 Van visieontwikkeling naar lespraktijk	108
3.3 Ongelijke kansen in het onderwijssysteem	114

HOOFDSTUK 4

INVESTEREN IN GELIJKE KANSEN NAAR EEN NIEUWE IDEOLOGIE	139
4.1 Gelijke kansen en ongelijke behandeling	141
4.2 De rechtvaardigere samenleving	148
4.3 Naar een nieuwe ideologie	150
4.4 De volgende stappen	155

HOOFDSTUK 5

HET ONDERWIJS VAN DE 21E EEUW 159

5.1 Een dag op de school van de toekomst	161
5.2. Onze uitgangspunten en doelstellingen	165
5.3 Aanpassingen in de structuur van het stelsel	168
5.4 Doelen voor de lespraktijk in de klas	176
5.5 Doelen voor de school	182
5.6 Doelen gericht op opleidingen	198
5.7 Doelen voor toezicht en verantwoording	203
5.8 Vrijheid van onderwijs	208
5.9 Maatschappelijk debat en de politiek	212
5.10 Reflectie	215

NAWOORD 220

LITERATUUR 222

BEGRIPPENLIJST 232

OVER DE AUTEURS 241

BIJLAGEN 243

Bijlage 1. Achtergronden van auteurs geselecteerd in hoofdstuk 4 en 5	244
Bijlage 2. Voorbeeld van schooltaal woorden	247
Bijlage 3. Kwaliteitsontwikkeling in de school	252
Bijlage 4. Beoordeling van 'een goede les'	264
Bijlage 5. Kwaliteitsontwikkeling voor besturen	268
Bijlage 6. Schatting aantal leerlingen met leerachterstanden	271
Bijlage 7. Samenvatting onderzoek verkiezingsprogramma's	273
Bijlage 8: Relatie knelpunten met doelen	278

VOORWOORD

Ooit, bijna 50 jaar geleden, koos ik ervoor om leraar te worden. Dat leek mij een prachtig, vrij beroep. En dat bleek het ook te zijn. Geweldig. Ik werd leraar wiskunde in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo), om precies te zijn in het voorbereidend hoger beroepsonderwijs (vhbo). Een zeer emanciperende weg van wat toen nog het lager beroepsonderwijs heette naar het hoger beroepsonderwijs, een soort gemengde leerweg havo. Tot op de dag van vandaag kom ik oud-leerlingen tegen die ik voor het eerst zag als schuchtere leerling, net van de huishoudschool, net van de lagere technisch school, die nu een zelfbewuste leraar, bedrijfseconoom of ondernemer zijn geworden.

Ooit werd ik dus leraar, omdat het mij voor mezelf een prachtig bestaan leek, maar binnen de kortste keren zag ik waar onderwijs echt om ging: de beste kansen bieden aan ieder kind, aan iedere jongere.

Het vhbo bestaat al 30 jaar niet meer en veel geitenpaadjes in ons onderwijs zijn afgesloten. Het systeem is geleidelijk verstard, gericht op het systeem zelf in plaats van op het kind, beheerst door de dwang van gemiddelden en rendementen. Kinderen en hun kansen, en ook hun leraren zijn op de achtergrond geraakt in een bestuurlijk en geldgedreven moeras.

Sinds die eerste lessen op het vhbo heb ik in verschillende rollen en in verschillende onderwijssectoren, bestuurlijk, maar altijd ook als leraar, gepoogd het systeem van binnenuit te verbeteren. Tevergeefs, daarom ben ik de politiek ingegaan en heb ik de afgelopen negen jaar getracht de kansen van kinderen te verbeteren. Lang door grote, soms best aardige pleisters te plakken. Maar de wonden zijn te diep, de schade is te groot. Er zit zand in de emancipatiemotor die onderwijs heet. Slecht voor het individu en slecht voor Nederland. Daarom heb ik de laatste jaren gewerkt aan een brede visie op wat nodig is om ieder kind de beste kansen te geven. Ik ben er trots op dat die visie in dit boek wordt aangehaald. Want dit is een belangrijk boek.

Een boek van twee schrijvers die hun hele leven gewerkt hebben in en aan het beste onderwijs. Zij presenteren de geschiedenis van ons onderwijs, van het denken over onderwijs, over radicale kansengelijkheid. En ook over onze samenleving, en wat daarin nodig is om echt te kiezen voor wat nodig is om ieder kind, ieder mens tot zijn recht te laten komen.

Cilia Born en Jos de Mulder doen dat door te putten uit hun brede ervaring. Zij laten haarfijn zien hoe ons onderwijssysteem kansen in de weg staat en wat ervoor nodig is om dat te doorbreken. Daarbij schuwen zij, gelukkig, niet de grootse vergezichten, mede geïnspireerd door anderen die zij ruim plaats bieden. Maar het blijft niet bij visioenen: de schrijvers maken kansengelijkheid ook tot iets moois dat heel dichtbij ligt; in het dagelijks handelen van leraren, schoolleiders, bestuurders. Praktische aanwijzingen, manieren van werken aanreikend, het ordenen van handelingen die helpen.

Daarmee biedt dit boek ons een rijk naslagwerk, een uitzicht op een kansrijke toekomst, een blik in de school van de toekomst en tegelijk een praktisch handboek voor de huidige praktijk. En daarmee een belangrijk werk voor eenieder die nu en in de toekomst in het onderwijs werkt, voor ieder die een inclusieve en kansrijke samenleving voor ogen staat, voor ieder die gelooft in de toekomst van kinderen en de cruciale rol van onderwijs daarin. En voor iedereen die niet bang is om de opdracht in dit boek te zien: de opdracht het bestaande onderwijssysteem grondig te veranderen. Dat alles geschreven op een prettig leesbare wijze. Ik dank beide auteurs daarvoor!

Paul van Meenen

Oud-leraar en woordvoerder Onderwijs van D66 in de Tweede Kamer.

1. ONDERWIJS: SPIEGEL VAN DE MAATSCHAPPIJ

- Ongelijke kansen
- Sociale lagen

- Maatschappelijke krachten
- Meritocratie

- Ideologie

ONGELIJKE KANSEN

2. KNELPUNTEN

- In het gezin
- In de klas
- Van reflectie naar actie

3. KNELPUNTEN

- In de school
- In het systeem
- Van analyse naar visie

4. INVESTEREN IN GELIJKE KANSEN

- Ongelijke behandeling
- Naar een nieuwe ideologie
- Rechtvaardigere samenleving
- Volgende stappen

5. HET ONDERWIJS VAN DE 21STE EEUW

- Een dag op school van de toekomst
- Onze uitgangspunten en doelstellingen

Aanpassingen
in structuur
onderwijs

Doelen
lespraktijk
in de klas

Doelen
voor de
school

Doelen
opleidingen

Doelen
toezicht en
verantwoor-
ding

LERAAR - SCHOOLLEIDER - BESTUURDER

INLEIDING

AANLEIDING

De directe aanleiding voor het schrijven van dit boek is een ander boek: *Kapitaal en Ideologie* van Thomas Piketty. In dat boek geeft Piketty een verklaring voor de voortdurende (kansen-) ongelijkheid in de wereld. Hij stelt dat de heersende macht al eeuwenlang een ideologie bedenkt waarmee ze haar macht rechtvaardigt. De heersende ideologie van deze tijd is die van de meritocratie: je kunt alles wat je wilt bereiken als je er maar voor werkt. In feite betekent dit dat je verdiensten (merites) bepalen wat je sociaaleconomische status is. Als die laag is, ligt dat aan jezelf, dan moet je harder werken en kun je meer bereiken. Als die hoog is, heb je kennelijk hard gewerkt en word je beloond voor je prestaties. Dat gaat voorbij aan het feit dat sommige mensen hun welvaart in de schoot geworpen krijgen en andere werken tot ze een ons wegen maar dat punt nooit bereiken. Dat heeft te maken met hun achtergrond, met de status van hun ouders, met de plek waar ze geboren zijn. Het bijzondere is dat de hele samenleving eigenlijk meegaat in die heersende ideologie. Er is wel verzet en het wordt benoemd, maar substantiële actie ondernemen wij, burgers, niet. Hoe komt dat? Omdat het een groot deel van samenleving prima uitkomt. Dat zijn de mensen die de kans krijgen om zich te ontwikkelen, een goede opleiding te volgen en een mooi beroep te kiezen. Zij worden een gewaardeerd lid van de samenleving en hebben geen reden om zich te verzetten.

Onder die mensen scharen wij onszelf, dat concludeerden wij, de auteurs van dit boek, in een gesprek tijdens de intelligente lockdown in het voorjaar van 2020. Beiden zijn we lange tijd werkzaam geweest in het onderwijs, we waren onderdeel van het systeem. We hebben in die tijd beiden, onafhankelijk van elkaar, meegedaan met projecten die kansenongelijkheid en achterstanden in het onderwijs probeerden te bestrijden. Als witte Nederlanders met een wetenschappelijke opleiding hebben wij zelf wel de kansen gekregen om te worden wat we wilden zijn en hebben onze kinderen ook die kansen gekregen. Dat vinden wij heel gewoon, maar dat is het niet als we kijken naar de vele mensen in ons land die die kansen niet krijgen. Een groeiende groep mensen is slachtoffer van die kansenongelijkheid in onze maatschappij. De Coronapandemie heeft die ongelijke kansen nog beter zichtbaar gemaakt.

De laatste jaren en vooral in 2020, verschenen in de media steeds meer berichten over de groeiende kloof tussen kansrijke en kansarme kinderen in het onderwijs. In haar jaarlijkse rapporten *'De staat van het onderwijs'* noemde de inspectie onder andere leerachterstanden, ongelijke kansen en zorgen over de onderwijskwaliteit.¹ In het laatste internationale PISA-onderzoek bleek dat het aantal ongeletterde vijftienjarigen toeneemt.² Toen we verder op zoek gingen naar mogelijke oorzaken kwamen we meer knelpunten tegen. Vaak bleken de oorzaken verband te houden met de sociale verschillen in de samenleving en met achterliggende normen en waarden. Die informatie en de theorie van Piketty brachten ons ertoe na te denken over een nieuwe ideologie die zou kunnen leiden tot een verandering. Een omslag naar een samenleving met meer gelijke kansen voor iedereen. Dat was de reden om dit boek te schrijven. We wilden uitzoeken waar de knelpunten zitten, analyseren wat de oorzaken zijn en kijken wat nodig is om te kunnen veranderen en verbeteren op de korte en langere termijn.

VOOR WIE IS DIT BOEK?

Dit boek is voor de leraar, schoolleider en bestuurder die zich betrokken voelen bij en zich zorgen maken over de kansenongelijkheid in de klas en de school. De complexiteit van dit probleem maakt het moeilijk een keuze te maken over een goede aanpak. We zijn ons bewust van de taken die op het bordje liggen van de werkers in het onderwijs én van de grote betrokkenheid die zij voelen bij de kinderen die aan hen zijn toevertrouwd.

Wij willen laten zien dat de onderwijsprofessionals kunnen *kiezen voor* meer gelijke kansen. Leraren, schoolleiders en besturen, maar ook politici en landelijke beleidsmakers hebben een keuze om in hun eigen werkomgeving de kansengelijkheid te bevorderen. Wij gaan ervan uit dat elke school het beste onderwijs wil voor elke leerling. Tegelijkertijd is bekend dat elke leerling verschillend is qua talenten, vaardigheden, bekwaamheden en sociaal-culturele achtergrond. Dikwijls lijkt het onderwijssysteem ons als professionals een uniforme benadering op te dringen. Dat doet echter geen recht aan de flinke verschillen tussen leerlingen.

Als leraar kun je ervoor kiezen toch de leerling die meer uitleg, aandacht of tijd nodig heeft meer kansen op succes te bieden. Als schoolleider kun je ervoor kiezen meer onderwijstijd, begeleiding of oefenmogelijkheden te faciliteren voor leerlingen die minder kansen of achterstanden hebben. Als bestuurder kun je ervoor kiezen een visie te ontwikkelen en beleidsplannen uit te werken die achterstanden

1 Inspectie van het Onderwijs, (2018a), (2019a), (2020a), (2021a).

2 OECD, (2019 en 2020).

systematisch helpen bestrijden. Politici en beleidsmakers kunnen ervoor kiezen de knelpunten in het onderwijsbestel die ongelijke kansen en achterstanden bevorderen aan te pakken: daarmee kiezen zij voor meer kansengelijkheid voor leerlingen uit de maatschappelijk kwetsbare groepen.

Wij hopen dan ook dat ons boek helpt om deze complexe materie beter te doorgronden, keuzes te maken en concrete acties te ondernemen om daadwerkelijk iets te veranderen aan de kansenongelijkheid. Aan de ene kant laten we zien wat de problemen zijn, hoe ze zijn ontstaan en wat je als leraar, schoolleider en bestuurder op korte termijn kunt doen om die verandering in gang te zetten. Aan de andere kant beschrijven we wat er zou kunnen gebeuren als dit een maatschappelijke beweging wordt, die impact heeft op alle facetten van onze samenleving en dus ook in het onderwijs.

DE OPBOUW VAN HET BOEK

In hoofdstuk 1 beginnen we met een beschrijving van de huidige situatie in het onderwijs en hoe dat historisch zo gegroeid is. We verbinden die historische context met de uitkomsten van het onderzoek van Piketty. De ideologie van de heersende machten is zichtbaar in de meritocratie. Samen met onze huidige waarden en normen heeft die geleid tot de complexe problematiek van de kansenongelijkheid in de maatschappij en dus ook in het onderwijs. We gaan daarom iets dieper in op de effecten van die meritocratische theorie in het onderwijs. Op een flink aantal gebieden levert dat knelpunten op.

In hoofdstuk 2 beschrijven we tien van de twintig knelpunten die wij gedefinieerd hebben. We hebben ze gegroepeerd in twee clusters van ongelijke kansen: in het gezin en in de klas. De knelpunten geven een beeld van hoe de kansenongelijkheid is doorgedrongen in de haarvaten van ons onderwijssysteem. We analyseren de oorzaken op basis van onderzoeken, rapportages en ervaringen van betrokkenen. Op verschillende plaatsen in het hoofdstuk hebben we voor leraren, schoolleiders en bestuurders reflectievragen en acties en tips opgenomen. Ze zijn bedoeld om direct met de urgente knelpunten aan de slag te kunnen gaan. Leraren, schoolleiders en bestuurders zullen een groot aantal knelpunten in meer of mindere mate herkennen. Per school zal de mate waarin de ongelijke kansen zichtbaar zijn verschillen.

In hoofdstuk 3 beschrijven we tien knelpunten van ongelijke kansen in de school en in het onderwijssysteem. Knelpunten die gaan over de organisatie en inrichting van het onderwijs op school en het onderwijs als stelsel. We benoemen een aantal

acties die schoolleiding en bestuur kunnen ondernemen om met het team stappen te zetten in de richting van visie en beleid waarin kansengelijkheid bestreden kan worden.

In hoofdstuk 4 komen we terug op de theorie van Piketty en geven we onze ideeën over hoe we tot een maatschappijbrede nieuwe ideologie kunnen komen. Veel van de knelpunten houden namelijk verband met de huidige ideologie van de samenleving en het onderwijs. Daarom is er een nieuwe ideologie nodig, met andere uitgangspunten en nieuwe waarden en normen. Daar moet veel voor gebeuren. Er is een beweging voor nodig. Die beweging gaat van klein naar groter, van dichtbij tot verder weg, van de burger naar de politiek. Zodat politieke verhoudingen veranderen en er nieuwe wetten kunnen komen die kansengelijkheid bevorderen, overal, dus ook in het onderwijs. Zodat het *recht op gelijke kansen voor iedereen* in de grondwet komt.

We schetsen een wenkend perspectief dat ooit bereikt kan worden: een wereld waarin gelijke kansen voor iedereen normaal is.

In hoofdstuk 5 beginnen we met het verhaal 'Een dag op de school van de toekomst', waarin we ons beeld geven van de ideale school. Daarna beschrijven we uitgangspunten en doelen van het onderwijs van de 21ste eeuw, die ons helpen om het onderwijs van de toekomst te realiseren. Er is namelijk meer nodig om de knelpunten op te lossen. De doelen staan niet los van elkaar. Ze hebben alles met elkaar te maken. Om overzicht te houden hebben we ze ingedeeld in vijf groepen: doelen die te maken hebben met de structuur van het onderwijs, met de klas, de school, met opleidingen voor onderwijsprofessionals en met toezicht en verantwoording.

Een kenmerk van ons nieuwe onderwijs is een andere invulling van het funderend onderwijs waarin de individuele leerling centraal staat. Tot zijn vijftiende jaar blijft hij in dat onderwijs, in de tussenschool. We beschrijven hoe die eruit kan zien en hoe het vervolgonderwijs daar dan weer op aansluit. We besteden uitgebreid aandacht aan de kwaliteitszorg die nodig is om goed onderwijs te waarborgen en wat dit betekent voor het interne en externe toezicht en de verantwoording naar de samenleving.

HOE KUN JE DIT BOEK GEBRUIKEN?

Het boek geeft veel informatie, je kunt het dus gebruiken als naslagwerk en als informatiebron over de belangrijke factoren die van invloed zijn op kansengelijkheid. Het kan zeker ook inspireren tot directe actie in de eigen onderwijspraktijk.

Wie daarnaar op zoek is kan terecht in hoofdstuk 2 en 3 en de bijlagen. Last but not least kan het de discussie voor visieontwikkeling op de scholen en over het onderwijsbeleid stimuleren.

We hebben geprobeerd de complexe problematiek van de kansenongelijkheid in heldere taal op te schrijven. We hebben daarbij gebruikgemaakt van veel verschillende, meestal wetenschappelijke, bronnen, van ervaringsdeskundigen in het onderwijs en van onze eigen ervaringen. Dat verklaart de vele voetnoten die verwijzen naar de literatuurlijst achter in het boek.

TAAL EN KANSEN(ON)GELIJKHEID

'Taal is de spiegel van de ziel' zei Seneca³. Die uitspraak confronteerde ons, de auteurs, direct met een probleem. Want als je het hebt over kansenongelijkheid, gaat het over 'laag- en hoogopgeleid', 'lage en hoge sociaaleconomische status', 'lage, middelbare en hogere beroepsopleidingen'. Termen die kwalificeren, waarin een ongelijkheid en een oordeel doorklinken. Over laagopgeleide mensen: dat ze minder waard en minder belangrijk zijn en dus minder verdienen. Over hoogopgeleide mensen: dat ze meer waard zijn en dus een betere positie en een beter salaris hebben.

Dat doet taal. Dat doen wij met taal. Als mensen in een onrechtvaardige samenleving gebruiken wij deze woorden. Omdat we er geen andere voor hebben. Die komen pas als de samenleving verandert. Dat is onze motivatie voor het schrijven van dit boek. We willen laten zien hoe we een betere, rechtvaardigere samenleving kunnen beginnen. Een samenleving met gelijke kansen voor iedereen, binnen en buiten het onderwijs, en met de diepgevoelde wetenschap dat iedereen gelijkwaardig is. Met een andere, eerlijke taal, een taal zonder bijbedoelingen.

Dat betekent dat we deze woorden wel gebruiken omdat ze een weerspiegeling zijn van het probleem van kansenongelijkheid.

In hoofdstuk 5 beschrijven wij het onderwijs van de 21ste eeuw in zo veel mogelijk neutrale termen, maar taal blijft een weerspiegeling van de samenleving.

3 L.A. Seneca, Romeins filosoof, staatsman en toneelschrijver 5 v.C. - 65 n.C.

KIEZEN VOOR KANSEN

OVER EEN NIEUWE IDEOLOGIE EN HET ONDERWIJS IN DE 21STE EEUW

Jos de Mulder en Cilia Born hebben een jarenlange en veelzijdige ervaring in het funderend onderwijs. Ze delen die in dit boek met leraren, schoolleiders en bestuurders die zich betrokken voelen bij en zich zorgen maken over de kansenongelijkheid in de klas en de school.

Als leraar kun je ervoor kiezen de leerling die extra uitleg, aandacht of tijd nodig heeft meer kansen op succes te bieden.

Als schoolleider kun je ervoor kiezen meer onderwijstijd, begeleiding of oefenmogelijkheden te faciliteren voor leerlingen die minder kansen of achterstanden hebben.

Als bestuurder kun je ervoor kiezen een visie te ontwikkelen en beleidsplannen uit te werken die achterstanden systematisch helpen bestrijden.

Paul van Meenen, oud-leraar en woordvoerder Onderwijs van D66 in de Tweede Kamer: "De auteurs van Kiezen voor Kansen staat een inclusieve en kansrijke samenleving voor ogen en geloven in de toekomst van kinderen en de cruciale rol van onderwijs daarin."

Kiezen voor Kansen biedt in vijf hoofdstukken zowel theoretische inzichten als praktische handvatten voor onderwijsprofessionals om de kansengelijkheid in de klas en de school te vergroten.

Hoofdstuk 1 begint met een beschrijving van de huidige situatie in het onderwijs, hoe dat historisch zo is gegroeid als uitkomst van politieke beslissingen en de maatschappelijke ideologie.

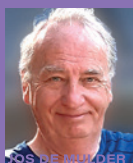
Hoofdstuk 2 beschrijft tien van de twintig door de auteurs gedefinieerde knelpunten, gegroepeerd in twee clusters van ongelijke kansen: in het gezin en in de klas.

Hoofdstuk 3 behandelt tien knelpunten van ongelijke kansen in de school en het onderwijssysteem.

In hoofdstuk 4 komen de auteurs terug op Piketty's analyse en geven ze hun ideeën over hoe we tot een maatschappijbrede nieuwe ideologie kunnen komen.

Hoofdstuk 5 begint met 'Een dag op de school van de toekomst', gevolgd door een toelichting op het onderwijs in de 21ste eeuw.

**INKIJK
EXEMPLAAR**

ten brink
uitgevers

TENBRINKUITGEVERS.NL